

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 32:930.9(438+477+437.3)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/2.34>**Анісімов В. В.**Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

СПЕЦІАЛІЗОВАНІ ІНСТИТУТИ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ІСТОРИЧНУ ПОЛІТИКУ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ, ПОЛЬЩІ ТА ЧЕХІЇ)

У статті розкрито та визначено діяльність спеціалізованих органів, що здійснюють історичну політику в Україні, Польщі та Чехії, а також виявлено їхні спільні та відмінні риси. Продемонстровано ключову роль цих інституцій у формуванні історичної пам'яті в посткомуністичних суспільствах. Дослідження здійснено за допомогою порівняльного, історико-хронологічного та описового методів, із застосуванням аналізу, синтезу, індукції та дедукції, що дозволило провести глибокий та всебічний аналіз. Джерельну базу становлять офіційні документи та законодавчі акти зазначених країн, забезпечуючи достовірність представлених даних. Проведено детальний аналіз функціонування цих інституцій за кількома основними показниками: процес утворення, структура, фінансування та діяльність, а також критика. З'ясовано, що процес формування інститутів пам'яті був безпосередньо обумовлений унікальним історичним шляхом кожної держави та її підходом до подолання тоталітарного минулого. Наприклад, у Польщі Інститут національної пам'яті (ІНП) був створений оперативно, що свідчить про високий рівень суспільного консенсусу щодо переосмислення радянської окупації. Натомість в Україні та Чехії, де не відбулося такого чіткого та однозначного дистанціювання від комуністичної спадщини, відповідні органи з'явилися пізніше і мали менший вплив на політичне життя. Польський ІНП відіграє значну роль у суспільному житті, здійснюючи не лише просвітницьку діяльність, а й проводячи процеси люстрації та розслідування злочинів проти польського народу, за системної державної фінансової підтримки. Український інститут національної пам'яті змінив свою роль з суто науково-дослідної установи на більш активного актора історичної політики після подій Євромайдану та російської агресії, що підкреслює динаміку його розвитку. На противагу цьому, Інститут дослідження тоталітарних режимів у Чехії традиційно залишається науково-дослідним органом. У дослідженні акцентовано увагу на критиці, оскільки всі ці інститути пам'яті характеризуються високим рівнем політизації, що неминуче впливає на їхню роботу та викликає дискусії щодо об'єктивності та інтерпретації історичних подій.

Ключові слова: історична політика, національна пам'ять, інститути пам'яті, Україна, Польща, Чехія, порівняльний аналіз.

Постановка проблеми. Історична пам'ять, як фундамент національної свідомості, відіграє вирішальну роль у формуванні ідентичності та ціннісних орієнтирів суспільства. У сучасному світі історична політика є інструментом, за допомогою якого держави активно впливають на інтерпретацію минулого, прагнучи консолідувати націю, обґрунтувати свої геополітичні амбіції та зміцнити позиції на міжнародній арені. Цей

процес особливо помітний у країнах Центрально-Східної Європи, де багатовікові конфлікти, зміни кордонів та досвід тоталітарних режимів залишив глибокий слід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні існує велика кількість досліджень, присвячених окремим аспектам діяльності спеціалізованих органів, що здійснюють історичну політику. Серед них варто виділити дослідження Даріуша

Столи [1] та Антоні Дудека [2], присвячені дослідженню польського інституту. Український випадок досліджували Георгій Касьянов [3] та Олександр Грищенко [4]. Діяльності Чеського інституту дослідження тоталітарних режимів присвячена розвідка Світлани Власенко [5]. На відміну від згаданих праць, що фокусувалися на діяльності окремих інститутів пам'яті, ця стаття здійснює компаративний аналіз, розглядаючи їхню роль у ширшому контексті історичної політики. Джерельною базою наукової статті є документи органів влади, звіти діяльності вказаних органів.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження ролі спеціалізованих інститутів, які постають ключовими суб'єктами у реалізації історичної політики на прикладах Польщі, України та Чехії. Ці країни, маючи складну історію, по-різному підходять до конструювання національних наративів. Аналіз їхньої діяльності дозволить виявити не лише спільні тенденції та відмінності у формуванні історичної пам'яті в регіоні, але й краще зрозуміти її вплив на сучасні соціально-політичні процеси.

Виклад основного матеріалу. До спеціалізованих органів, що здійснюють історичну політику, ми відносимо Польський інститут національної пам'яті (ПНП), Український інститут національної пам'яті (УІНП), Чеський інститут дослідження тоталітарних режимів (ЧІДТР). Їх аналіз ми будемо здійснювати за схемою: створення спеціалізованих органів, що здійснюють історичну політику, структура, фінансування та діяльність, критика та висновки.

Створення спеціалізованих органів, що здійснюють історичну політику. Історик Даріуш Стола вважає, що Польща запізнилася зі встановленням державної інституції, що мала б займатися спадщиною її комуністичного минулого [1, с. 45]. Основною метою цього органу вважалося комплексне вивчення, документування, збереження та популяризація історії Польщі ХХ століття, а також порахунки з тоталітарним минулим. Лише в 2000-му році почалося справжнє будівництво такого інституту. Причини затримки були політичними та економічними. По-перше, падіння соціалістичної економіки спонукало Польщу до проведення радикальних ліберальних економічних реформ під керівництвом Лешека Бальцеровича. По-друге, при владі тривалий час перебували переважно ліві сили, які не хотіли серйозно переглядати історичну політику держави.

Ідея створення Інституту національної пам'яті в Польщі з'явилася наприкінці 1997 року, невдовзі

після перемоги на виборах Партії виборчої дії та формування коаліційного уряду на чолі з Єжи Бузеком. Ініціаторами створення Інституту були колишні опозиціонери, діячі профспілки «Солідарність»: міністр-координатор спеціальних служб Януш Палубіцький, польські юристи Анджей Жеплінський та Вітольд Кулеша. Історичним консультантом став професор Анджей Пачковський.

Саме в їх діяльності закладена концепція спільної роботи прокурорів з архівістами-істориками в межах однієї інституції, яка мала перейняти архіви комуністичних спецслужб. Як зазначає польський дослідник Антоні Дудек, первісними функціями цієї установи були: судова (розслідувати злочинів часів комуністичної та нацистської диктатури), архівна (розсекречення документів радянських спецслужб), просвітницька (досліджувати історію Польщі 1918–1990 років) [2].

У вересні 1998 року Сейм ухвалив закон «Про Інститут національної пам'яті». Однак почалася запекла боротьба між парламентом і президентом. 4 грудня Александр Квасневський наклав вето на закон, стверджуючи, що він дискримінує колишніх офіцерів спецслужб комуністичної Польщі та їх агентів. Правляча коаліція мала замало голосів у Сеймі, щоб подолати президентське вето, тому вона взялася за переговори з Польською народною партією з цього питання.

Після тривалих вагань народна партія підтримала рішення проголосувати за відміну президентського вето з цього питання. Це був єдиний випадок в історії Сейму третього скликання, коли вдалося зібрати більшість, для того, щоб подолати вето президента Квасневського. Головною вимогою народної партії, за якої вона обіцяла підтримку правлячій коаліції, була ідея запровадити принцип обрання президента Інституту національної пам'яті Сеймом.

Незграбність правлячій коаліції та помилки допущені під час відбору кандидатів привели до того, що першого президента обрали через 18 місяців, лише в червні 2000 року. Створюючи Інститут національної пам'яті, поляки копіювали досвід Німеччини, яка в свою чергу мала свій орган Слідчу комісію з оцінки діяльності диктатури СДПН у Німеччині.

Український випадок створення спеціалізованих інститутів, що здійснюють історичну політику був особливим. Україна після падіння Радянського Союзу довго залишалася без подібного інституту. Це, як і в Польщі, пов'язано з економічною кризою, а також з перебуванням при владі представників лівих сил, прагматиків, яких не

цікавила історична політика. Питання зсунулося тільки після перемоги Помаранчевої революції. Коли при владі опинився Віктор Ющенко, якого особливо цікавила історія України.

У липні 2005 року В. Ющенко доручив уряду створити міжвідомчу робочу групу, яка мала б розробити пропозиції щодо структури нового інституту. Через декілька місяців Кабінет Міністрів створив таку групу. Через півроку, в травні 2006 року, постановою уряду був створений Український інститут національної пам'яті. Він був заснований за зразком Польщі та інших країн Центральної та Східної Європи. Ця установа, чия назва також була взята з польського досвіду, стала частиною програми із вшанування жертв політичних репресій та голодоморів в Україні.

Навіть для засновників Інституту національної пам'яті його функції, статус та повноваження були не до кінця зрозумілими, на відміну від поляків. Складнощі з його створенням свідчили про прихований бюрократичний і явний політичний спротив. Протягом майже десяти років Інститут шукав свою інституційну ідентичність, переживши дві ліквідації та реорганізації. Однак виникає питання: з чим пов'язана така різниця в підходах між Україною та Польщею?

Поляки – доволі консервативне та моноетнічне суспільство, для них комунізм сприймався чимось, що було нав'язане ззовні і нехарактерне для польської політичної традиції. Відповідно, з ним можна легше розлучитися. Для українського суспільства це було далеко не так. Навіть для дисидентських кіл в СРСР марксистська традиція була важливою. Варто згадати Івана Дзюбу, який критикував радянську політику з ленінських позицій в 1960–1970-х роках. Відповідно існування УІНП не викликало розуміння в українському суспільстві.

У Чехії питанням обговорення тяжкого минулого зайнялися одразу після падіння комунізму. Однак до створення певної інституції дійшли тільки в 2007 році. Процес цей був важким і тривалим. Створення спеціальної державної установи – Інституту національної пам'яті – тривало з листопада 2005 року, коли 19 сенаторів подали відповідний законопроект до Сенату Парламенту Чеської Республіки, до 1 серпня 2007 року, дати набуття чинності Закону №181/2007 від 8 червня 2007 року. Тоді був створений Інститут дослідження тоталітарних режимів. За зразок була взята модель Словацького інституту національної пам'яті. На відміну від свого польського аналога він не став відігравати вагомої ролі в суспільстві і

спочатку був більш схожим на український зразок. Це також пов'язано з тим, що чеське суспільство не вважало комуністичний режим чужим.

Структура. Польський інститут національної пам'яті виявився найбільш продуктивним та найбільш впливовим органом влади. На чолі цієї інституції стоїть президент, який призначається на посаду та звільняється з посади Сеймом за згодою Сенату, за поданням Колегії Інституту національної пам'яті, що висуває кандидата з-поза своєї групи. Термін повноважень Президента Інституту триває 5 років з дня складання присяги. Це є дуже важлива постать для польського суспільства, що проявляється в його імунітеті (він є недоторканим для правосуддя, щоб арештувати президента інституту, необхідно мати вагомі підстави, і зробити це можна тільки за згодою Сейму) [6].

На посаду президента національної пам'яті можуть призначити лише польського громадянина, який має докторський ступінь і не був засуджений у суді, а також він повинен володіти високими моральними якостями [6]. При інституті президентства створюється Колегія інституту національної пам'яті, яка, власне, висуває посаду президента та виконує радницькі функції. Вона налічує 9 осіб і формується Сеймом (5 осіб), Сенатом (2 особи) та президентом Польщі (2 особи) [6]. Польський інститут національної пам'яті має велику кількість підрозділів: Головна комісія з переслідування злочинів проти польського народу, Бюро надання та архівування документів, Бюро національної освіти, Бюро історичних досліджень, Бюро люстрації, Бюро увічнення боротьби та мучеництва, Бюро пошуку та ідентифікацій, Видавництво, Бюро генерального директора, Бюджетно-фінансовий відділ, Відділ безпеки, Адміністративно-господарський відділ, IT-відділ, Бюро охорони, Правниче бюро та інші [7].

Серед них варто виділити декілька і про них написати. Головна комісія з переслідування злочинів проти польського народу виконує 3 важливі функції: розслідує нацистські та комуністичні злочини, військові злочини, а також злочини, скоєні українськими націоналістичними формуваннями. Варто зазначити, що в цьому беруть участь реальні прокурори та слідчі, які мають більші зарплати та більшу вагу в суспільстві, ніж прокурори, що займаються звичайними справами. Бюро надання та архівування документів займається збором, опрацюванням та наданням доступу до документів, отриманих у спадок від комуністичного режиму.

Бюро національної освіти та Бюро історичних досліджень здійснюють науково-просвітницьку діяльність. Важливу роль в Інституті відіграє Бюро люстрації. Мета цієї інституції полягає в перевірці особи, яка претендує на публічну посаду, щодо її співпраці з органами безпеки комуністичної Польщі. Якщо у відповідній заяві вказується, що вона не співпрацювала з органами безпеки, стосовно цього акту здійснюється перевірка. Необхідно зазначити, що в польській люстрації важливий не стільки сам факт співпраці зі службами, скільки надання неправдивих даних суспільству. У разі встановлення судом факту люстраційної брехні винуватець може бути позбавлений права обиратися до парламенту або до іншого місцевого самоврядування на термін до 10 років.

На відміну від свого польського аналогу, український не відіграє такої вагомості ролі в суспільстві. Йому так і не вдалося перетворитися на потужну інституцію. З одного боку, це пов'язано з фінансовим питанням, а з іншого – з політичною кон'юктурою. У часи президентства Ющенка, на думку тодішнього заступника директора інституту В. Верстюка, УІНП «не грав жодної самостійної ролі, а фактично був виконавцем розпоряджень Секретаріату президента і віце-прем'єр міністра з гуманітарних питань» [3, с. 139]. У часи президентства Януковича він відіграв роль науково-дослідного університету. Більш активну роль став відігравати після подій Євромайдану.

Український інститут національної пам'яті очолює Голова, який призначається на посаду прем'єр-міністром України. Голова інституту має трьох заступників. Організаційно інститут складається з 11 структурних підрозділів, а також Галузевого державного архіву, Національного музею Революції Гідності, Національної комісії з реабілітації. Головні функції, які він виконує: сприяє формуванню та реалізації політики національної пам'яті, здійснює дослідницьку та архівну діяльність, виконує просвітницьку та інформаційну роботу.

Інститут дослідження тоталітарних режимів у Чехії за структурою нагадує польський аналог. Вищим органом Інституту є Рада, яка складається з 7 членів, обраних і звільнених Сенатом парламенту. Члени Ради обираються терміном на 5 років. Вони обирають директора, виконують планування діяльності Інституту, формують бюджет. Членом Ради може бути обрана фізична особа, яка дієздатна щодо правових актів, є надійною та має хороші моральні якості. Інститут очолює директор, який повинен мати закінчену університетську

освіту за програмою навчання в магістратурі [8]. Варто зазначити, що представники Ради, на відміну від свого польського аналога, не мають політичного імунітету.

Організаційно Інститут дослідження тоталітарних режимів складається з чотирьох частин: Відділ досліджень та освіти, Виробничий відділ, Секція економіки та операцій, Відділ науки та реалізації проєктів. Кожний з них виконує важливі функції переважно науково-просвітницької роботи. Відділ досліджень та освіти «забезпечує розслідування та неупереджену оцінку періоду чеської історії 1938–1989» [9]. Він зосереджується на дослідженні нацизму та комунізму та їх впливу на чеську історію. Виробничий відділ «відповідає за обробку книжкових та періодичних видань, що видаються Інститутом» [9], а також забезпечує організацію виставок, конференцій, семінарів.

Секція економіки та операцій «забезпечує діяльність Інституту з фінансової та матеріальної точки зору» [9]. Відділ науки та реалізації проєктів «забезпечує повне адміністрування та координацію проєктів із зовнішнім фінансуванням» [9]. Підсумовуючи, варто зазначити, що чеський інститут зосереджений на науковому дослідженні та просвіті. Це пов'язано з тим, що, незважаючи на жорстокість комуністичного режиму, в Чехії він вважається «своїм», у Польщі комунізм часто розглядається як «нав'язане ззовні явище».

Фінансування та діяльність. Польський інститут національної пам'яті є заможною організацією. На початку 2000 року в ньому працювало 800 осіб, бюджет їхньої організації складав 84 000 000 злотих (це приблизно 20,5 млн доларів) [1, с. 53]. У 2023 році кількість працівників складала 2493,82 [10, с. 569], а бюджет доходив до 544 919 000 злотих (це приблизно 133,4 млн доларів) [10, с. 550]. Практична діяльність інституту є різноманітною та включає декілька важливих напрямків. Слідчі польського ІНП розслідують злочини, скоєні комуністичними та нацистськими режимами проти польських громадян. Як приклад можна навести історію Катинського розстрілу. У 2004 році ІНП відкрило провадження у справі розстрілу польських військовополонених в Катині, Мідному та під Харковом. Як вважають поляки, цей злочин має геноцидний характер. Під час розслідування, що досі триває, ІНП розшукує свідків і документи з польських та іноземних архівів (Росія, Україна, США, Великобританія, Німеччина), аудіовізуальні матеріали, здійснює археологічні дослідження на місцях поховань жертв. Членам ІНП вдалося дуже сильно просунутися в

питанні вивчення злочину, однак так і не вдалося отримати всі необхідні документи з російських архівів.

Польський історик Даріуш Стола підрахував, що близько 70 відсотків справ, які розслідуються ІНП, були комуністичними злочинами, 20 відсотків – нацистськими, а 5 відсотків – злочинами проти людяності, миру та воєнними злочинами (третя група здебільшого складається з убивств, скоєних українськими націоналістами на Волині та Галичині в 1943–1944 роках) [1, с. 50].

Важливим напрямком діяльності польського ІНП є архівна діяльність та доступ до документів. Величезні архіви комуністичних спецслужб (Служби безпеки, Військової розвідки) оцифровуються, каталогізуються та систематизуються. Центральний архів у Варшаві має близько 30 кілометрів файлів, а 11 регіональних архівів містять понад 58 кілометрів Архівний відділ (Бюро надання та архівування документів) є найбільшим і нараховує 890 працівників [1, с. 49].

Важливим напрямком також є освітньо-просвітницька діяльність. ІНП є одним із найбільших історичних видавництв у Польщі. Вони видають наукові монографії, збірники документів, популярні книжки, журнали, присвячені історії Польщі (1939–1989 р.), тоталітаризму, польському руху опору. ІНП організовує конференції, семінари, лекції для студентів, вчителів та широкої громадськості. Розробляють та впроваджують освітні програми та матеріали для шкіл, що допомагають викладачам та вчителям ефективно навчати учнів складних тем історії.

У порівнянні зі своїм польським колегою, бюджет українського ІНП виглядає доволі мізерним. Протягом довгого періоду часу він не відіграв серйозної ролі виконавчого органу, а залишався науково-дослідним інститутом. У 2015 році на його діяльність виділялося 8,7 млн гривень (приблизно 398 тис. доларів США). У 2025 році бюджет складає 69,9 млн гривень (1,7 млн доларів США) за мізерної кількості персоналу – 30–40 людей [11].

Після перемоги Євромайдану, в липні 2014 року, постановою уряду УІНП був ліквідований і водночас відновлений уже не у формі науково-дослідного інституту, а в ролі центрального органу виконавчої влади. Основні сфери його діяльності розширилися. Тепер УІНП мав здійснювати облік та збереження місць поховань жертв репресій, учасників національно-визвольного руху; брати участь у розробці законодавчих актів і міжнародних договорів, що стосуються історичної політики; сприяти відновленню прав репресованих

осіб; брати участь у створенні архіву інституту; сприяти виготовленню друкованої продукції, кінопродукції та відеопроодукції.

Основні напрями діяльності українського ІНП концентруються навколо трьох тем: декомунізація, реабілітація діячів національно-визвольного руху 1917–1991 років та деімперіалізація. У 2015 році на хвилі російського вторгнення УІНП розробив законодавчий пакет, який складався з чотирьох документів і започаткував політику декомунізації на державному рівні. Ці закони ставили за мету засудити комуністичний та нацистський тоталітарні режими і встановити покарання за їх вшанування, а також сприяли реабілітації українського націоналістичного підпілля в 1930–1950 роках. Важливу роль УІНП відіграв у формуванні закону про заборону та засудження пропаганди російської імперської політики, прийнятому в 2023 році, яка, у свою чергу, започаткувала на державному рівні політику деколонізації. Важливу роль інститут відіграв у популяризації історії, проведенні конференцій, відзначенні річниць видатних подій.

На відміну від польського аналога, український відповідав на виклики, які йому кидала історія. В цілому радикалізація діяльності УІНП викликана агресивною політикою Росії. Анексія Криму та гібридна війна на Донбасі в 2014 році змусили переглянути попередню історичну політику.

Для Чехії точних даних щодо кількості співробітників та фінансування не вдалося знайти. Варто зазначити, що там, окрім держави, важливу роль у бюджет організації вносять приватні установи. На відміну від України та Польщі, ІДТР в Чехії не бере активної політичної участі, не формулює закони, а займається науково-просвітницькою роботою, хоча на початках він себе репрезентував також як політична структура.

Критика. На відміну від звичайних наукових закладів, згадані нами органи займаються формуванням історичної пам'яті у народу так, як вони вважають за правильне. Відповідно, ці інституції активно критикуються різними групами як у рамках держави, так і поза її межами. Критика переважно виходить з боку професійних істориків. Згадані нами органи схожі один на одного тим, що намагаються нав'язати єдино правильний погляд на історію.

Польський ІНП формує бачення історії Польщі, у якому вона виступає як жертва історичних обставин та підступних сусідів. Це видно з тематики дослідження. Польський ІНП переважно пише про винятково польські жертви тоталітаризму і мало займається репресивною політикою міжвоєнної

влади відносно національних меншин, не згадує про етнічні чистки, які здійснювали польські військові підрозділи в Україні та Білорусі під час та після Другої світової війни. Діяльність цієї організації з уже сформованою політичною задачею ніяк не сприяє науковому діалогу та, навпаки, може його гальмувати, також шкодить в міжнародних відносинах. Варто згадати випадок з польсько-білоруських відносин.

У березні 2019 року між Білоруссю та Польщею стався дипломатичний скандал, пов'язаний з реабілітацією польським ІНП колишнього солдата Армії Крайової Ромуальда Райса. У 1949 році він був повішений польською владою за бандитизм і вбивства за геноцидною ознакою 79 селян-білорусів. Співробітники ІНП не погодилися з цим вироком і вирішили переглянути справу. У результаті прийшли до висновку, що Райс «не діяв із наміром знищити білоруську чи православну громаду, яка проживає на нинішній території Польщі» [12]. І виправдали його на основі скасування комуністичного вироку. Якщо він не діяв із умисною метою знищити білоруську громаду, значить він не винний. Цих селян знищили через те, що вони підтримували комуністичний режим [12].

Деякі польські історики, як-от Ян Грабовський, який досліджує польсько-єврейські стосунки під час Голокосту, повідомляли про тиск та критику з боку державних інституцій, включаючи ІНП, через їхні дослідження, які не відповідають «офіційній» лінії.

Україна орієнтується на польську модель і намагається впровадити її у власну практику настільки, наскільки це дозволяють умови. Це стало особливо помітним із приходом Володимира В'ятровича на посаду голови УІНП. За фахом історик, колишній директор галузевого архіву СБУ в Києві, він очолив інститут у березні 2014 року. Його неодноразово критикували історики за ідеалізацію українського націоналізму та спроби приховати суперечливі аспекти діяльності ОУН, зокрема прагнення її представників до створення тоталітарної держави, етнічні чистки польського та єврейського населення. Канадський науковець українського походження Марко Царинник звинувачував його навіть у підробці архівних документів на цю тему. Обіймаючи посаду директора УІНП, він фактично перетворився на рупор ідеології ОУН(б). Виступає за рішучу декомунізацію та деколонізацію, що неодноразово викликало значний резонанс у суспільстві. Критика, раніше адресована польському ІНП, цілком доречна і щодо діяльності українського інституту.

Чеський Інститут досліджень тоталітарних режимів (ІДТР), який часто сприймається як порівняно нейтральна та найменш політизована інституція серед аналогічних у Центрально-Східній Європі, також не уникнув критики. Значна частина науковців звертає увагу на певну односторонність у діяльності інституту. Основний фокус ІДТР зосереджений на вивченні злочинів комуністичного режиму, тоді як події, пов'язані з нацистською окупацією, нерідко залишаються на периферії дослідницької уваги. Такий вибір пріоритетів породжує звинувачення в ідеологічному ухилі та викликає дискусії серед істориків і громадськості.

Були випадки, коли публікація інститутом певних документів викликала значний резонанс. Наприклад, документ, опублікований істориком Адамом Граділемком у 2008 році щодо Мілана Кундери, розділив чеське суспільство на роки вперед. Це свідчить про чутливість теми та про потенційні суперечності, що виникають при оприлюдненні архівних документів.

Висновки. Історична доля України, Польщі та Чехії склалася по-різному, що призвело до формування специфічних історичних політик у кожній із цих країн. Особливо яскравим прикладом є Польща, яка після краху соціалізму обрала шлях повного відкидання комуністичної спадщини. Ця стратегія активно втілюється через діяльність Польського інституту національної пам'яті. Такий вибір значною мірою пояснюється тим, що польське суспільство сприймало комуністичний устрій як чужорідний, нав'язаний ззовні Ялтинсько-Потсдамською системою міжнародних відносин. До цього також додається критика нацистського режиму та діяльності українських націоналістів.

ІНП посідає ключове місце у польському суспільстві, здійснюючи значний вплив на формування історичної свідомості. Цей інститут не лише активно працює над дослідженням та популяризацією правдивої історії, особливо періоду комуністичного та нацистського панування, але й користується високим рівнем суспільної довіри.

Важливість ІНП підкріплюється й високим статусом його співробітників. Вони не лише отримують гідну заробітну плату, що відображає значущість їхньої праці, але й зберігають респектабельне становище та авторитет у суспільстві.

Україна, як невід'ємна частина Радянського Союзу, пережила період особливо жорстоких репресій, спрямованих на формування «радянської людини» та стирання національної ідентичності. Після здобуття незалежності у 1991 році

початкова відмова від цієї спадщини виявилася надзвичайно складною. Навіть дисиденти, які боролися проти режиму, значною мірою були продуктом радянської системи, сформовані в її умовах та за її правилами, що ускладнювало повний розрив із минулим.

Це створювало унікальні виклики для розбудови власної історичної політики. У результаті був створений УІНП, який протягом тривалого періоду не відігравав важливої ролі. Ситуація змінилася після Євромайдану та агресії Росії. Влада переформатувала УІНП та надала йому додаткові повноваження. Але при цьому залишила з мізерним бюджетом.

Чехія, подібно до своїх центральноєвропейських сусідів, пройшла власний унікальний шлях в осмисленні та подоланні комуністичного минулого. Хоча країна не зазнала такого ж зовнішнього поділу, як Польща, і її шлях до незалежності відрізнявся від українського, суспільство також зіткнулося з необхідністю проаналізувати спадщину десятиліть тоталітарного режиму. Тут був створений ЧІДТР, який, на відміну від свого польського та українського аналога, займається переважно науково-просвітницькою діяльністю. На нашу думку, це пов'язано з тим, що чехи не відкидають спадщину Чехословаччини так, як її відкидають поляки. Окрім того, в Чехії не було

зовнішнього подразника, як у випадку України, для того, щоб переглядати історичну політику.

Важливо не оминати увагою й критичний погляд на діяльність таких органів, як ПІНП у Польщі чи ІДТР у Чехії та ІНП в Україні. Хоча їхня мета – відновити історичну справедливість та осмислити складне минуле, їхня робота нерідко стає об'єктом дискусій серед науковців та громадськості. Один з ключових аргументів критиків полягає у відмінності між науковою історією та «народною пам'яттю».

Історики часто зазначають, що колективна, або народна, пам'ять будується не на строгих наукових методах та перевірці фактів, а радше на міфологічній основі. Вона живиться емоціями, символами, колективними травмами та героїчними наративами, які не завжди відповідають складній і багатогранній історичній реальності. Інститути, які прагнуть «формувати» або «відновлювати» цю пам'ять, ризикують замінити ретельний науковий аналіз на створення спрощених, а іноді й політично заангажованих версій минулого. Спрощені версії минулого, хоч і здаються легкими для сприйняття, несуть у собі значну небезпеку як для індивідуального, так і для колективного розвитку суспільства. Вони спотворюють реальність, перешкоджають критичному мисленню та можуть мати далекосяжні негативні наслідки.

Список літератури:

1. Stola D. Poland's Institute of National Remembrance: A Ministry of Memory? In Miller A., Lipman M. (eds.), *The Convolution of Historical Politics*, CEU Press, 2012, pp. 44–58.
2. Antoni Dudek: Tożsamość Instytutu Pamięci Narodowej. URL: Antoni Dudek: URL: <https://surl.lu/xhdyhg> (дата звернення: 25.06.2025).
3. Касьянов Г. Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. Київ: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. 420 с.
4. Олександр Гриценко. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994–2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати. К.: «К.І.С.», 2017. 1136 с.
5. Власенко С. Подолання комуністичного минулого як складова політики національної пам'яті Словачької Республіки та Чеської Республіки. *Аспекти публічного управління*. Том 11. № 1 2023, С. 55–63.
6. Ustawa o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. URL: <https://surl.li/dqqkcg> (дата звернення: 25.06.2025).
7. Instytut Pamięci Narodowej. URL: <https://ipn.gov.pl/pl/kontakt/centrala> (дата звернення: 25.06.2025).
8. Ze dne 8. června 2007 o Ústavu pro studium totalitních režimů a o Archivu bezpečnostních složek a o změně některých zákonů. URL: <https://surl.lu/afrcgc> (дата звернення: 26.06.2025).
9. Ústav pro studium totalitních režimů. URL: <https://www.ustrcr.cz/onas/organizacni-struktura/> (дата звернення: 26.06.2025).
10. Informacja o działalności IPN-KŚZpNP w okresie 1 stycznia 2023 r. – 31 grudnia 2023 r. Tom I. 700 s. Warszawa 2024.
11. Скільки коштів із держбюджету витрачається на Український інститут національної пам'яті. URL: <https://surl.lu/ysncjb> (дата звернення: 26.06.2025).
12. Romuald Rajs. URL: https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Romuald_Rajs (дата звернення: 27.06.2025).
13. Udání Milana Kundery. URL: <https://www.respekt.cz/tydenik/2008/42/udani-milana-kundery> (дата звернення: 27.06.2025).

Anisimov V. V. SPECIALIZED INSTITUTIONS IMPLEMENTING HISTORICAL POLICY (THE CASE OF UKRAINE, POLAND AND THE CZECH REPUBLIC)

The article unveils and defines the activities of specialized bodies that implement historical policy in Ukraine, Poland, and the Czech Republic, and also identifies their common and distinctive features. It demonstrates the key role of these institutions in shaping historical memory in post-communist societies. The research was conducted using comparative, historical-chronological, and descriptive methods, applying analysis, synthesis, induction, and deduction, which allowed for a deep and comprehensive analysis. The source base consists of official documents and legislative acts of the mentioned countries, ensuring the reliability of the presented data. A detailed analysis of the functioning of these institutions was carried out based on several main indicators: the process of formation, structure, funding, activities, and criticism. It was found that the process of forming memory institutions was directly determined by each state's unique historical path and its approach to overcoming the totalitarian past. For example, in Poland, the Institute of National Remembrance (IPN) was created promptly, indicating a high level of public consensus regarding the re-evaluation of the Soviet occupation. In Ukraine and the Czech Republic, however, where there was no such clear and unambiguous distancing from the communist legacy, the relevant bodies appeared later and had less influence on political life. The Polish IPN plays a significant role in public life, not only carrying out educational activities but also conducting lustration processes and investigating crimes against the Polish people, with systemic state financial support. The Ukrainian Institute of National Memory changed its role from a purely research institution to a more active actor in historical policy after the events of Euromaidan and Russian aggression, which underscores the dynamism of its development. In contrast, the Institute for the Study of Totalitarian Regimes in the Czech Republic traditionally remains a research body. The study focuses on criticism, as all these memory institutions are characterized by a high degree of politicization, which inevitably affects their work and causes debates regarding the objectivity and interpretation of historical events.

Key words: historical policy, national memory, memory institutions, Ukraine, Poland, Czech Republic, comparative analysis.